

УДК 39+398]:00189]Грінченко(477)

DOI <https://doi.org/10.15407/slavicworld2024.23.218>

КОЗАР ЛІДІЯ

кандидатка філологічних наук, доцентка, старша наукова співробітниця відділу української і зарубіжної фольклористики Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (Київ, Україна).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2997-6106>

KOZAR LYDIA

a Ph.D. in Philology, an associate professor, a senior research fellow at the Ukrainian and Foreign Folkloristics Department of M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine).

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2997-6106>

Бібліографічний опис:

Козар, Л. (2024) «Етнографічний паспорт нації...». Нові видання фольклористично-етнографічної спадщини Бориса Грінченка. *Слов'янський світ*, 23, 218–230.

Kozar, L. (2024) “Ethnographic Passport of the Nation...”. New Editions of the Folkloristic and Ethnographic Heritage of Borys Hrinchenko. *Slavic World*, 23, 218–230.

«ЕТНОГРАФІЧНИЙ ПАСПОРТ НАЦІЇ...». НОВІ ВИДАННЯ ФОЛЬКЛОРИСТИЧНО- ЕТНОГРАФІЧНОЇ СПАДЩИНИ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Анотація /Abstract

У статті вперше розглянуто нові видання фольклористично-етнографічної спадщини Бориса Грінченка, здійснені провідним науковим співробітником науково-дослідної лабораторії грінченкознавства Київського університету імені Бориса Грінченка В. Яременком та іншими науковими співробітниками – О. Бурко, А. Мовчун, О. Мислива – під керівництвом голови редакційної ради, керівника проекту В. Огнев'юка. Монографія В. Яременка «Борис Грінченко – національної ідеї смолоскип» (2022) подає аналіз різних сфер діяльності Бориса Грінченка – лі-

тературознавчої, мовознавчої, педагогічної, етнографічної, фольклористичної, публіцистичної, а також вивчення його біографії та епістолярної спадщини. Авторка проаналізувала чотири розділи монографії – «Етнографія – наука націєтворча», «Народна пісня як етнографічне джерело», «Борис Грінченко в етнографічній науці», «Фольклор – становий хребет культури народу, його духовності». У них В. Яременко відзначив те, що Б. Грінченко плідно використовував етнографічний матеріал у народо-просвітній діяльності – творив «народо-просвітне літературознавство, народо-просвітне мовознавство, народо-просвітну фольклористику і врешті народо-просвітну етнографію». В. Яременко не втомлюється утверджувати проголошену Б. Грінченком істину про надзвичайно важливу роль народознавства, етнографії для самозбереження української нації. Значну цінність для української фольклористики має перевидання чотирьох фольклорних збірників Б. Грінченка «Етнографічні матеріали, зібрані в Чернігівській і сусідніх з нею губерніях» (т. 1–3), «Із уст народу» (т. 4), яке вперше було здійснено колективом наукових співробітників науково-дослідної лабораторії грінченкознавства Київського університету імені Бориса Грінченка, – Борис Грінченко. Зібрання творів. Етнографічна спадщина / упоряд. О. М. Мислива, В. В. Яременко; голова ред. ради, кер. проекту В. О. Огнев'юк. Київ, 2017. Кн. 1. 656 с. Кн. 2. Київ, 2017. 792 с. Кн. 3. Київ, 2017. 536 с. У 2018 році цей самий колектив уперше перевидав фольклористичну спадщину Б. Грінченка – Борис Грінченко. Зібрання творів. Фольклористична спадщина / упоряд. О. В. Бурко, А. І. Мовчун, В. В. Яременко; голова ред. ради, кер. проекту В. О. Огнев'юк. Київ, 2018, кн. 1, 488 с; кн. 2, 616 с.

Ключові слова: Борис Грінченко, етнографія, фольклористика, В. Огнев'юк, В. Яременко, О. Бурко, А. Мовчун, О. Мислива, науково-дослідна лабораторія грінченкознавства Київського університету імені Бориса Грінченка.

New editions of the folklore and ethnographic heritage of Borys Hrinchenko are considered in the article for the first time. They are carried out by the leading research fellow of the Hrinchenko Study Laboratory of Borys Hrinchenko Kyiv University V. Yaremenko and other research fellows O. Burko, A. Movchun, O. Myslyva under the leadership of the chairman of the editorial board, project manager V. Ohneviuk. An analysis of various spheres of Borys Hrinchenko's activities – literary, linguistic, pedagogical, ethnographic, folkloristic, journalistic, as well as the study of his biography and epistolary heritage, are submitted in V. Yaremenko's monograph "Borys Hrinchenko is a Torch of the National Idea" (2022). The authoress has analyzed four sec-

tions of the monograph – “Ethnography is a Nation-Building Science”, “Folk Song as an Ethnographic Source”, “Borys Hrinchenko in Ethnographic Science”, “Folklore is a Backbone of the Nation Culture, Its Spirituality”. In them V. Yaremenko has noted that B. Hrinchenko uses fruitfully an ethnographic material in public education activities. He has created “public education literary studies, public education linguistics, public education folkloristics and, finally, public education ethnography”. V. Yaremenko never tires of affirming the truth proclaimed by B. Hrinchenko about the extremely important role of ethnology and ethnography for the self-preservation of the Ukrainian nation. Of great value for Ukrainian folklore studies is The reprint of four folklore collections by B. Hrinchenko are of a peculiar value for Ukrainian Folkloristics. These are “Ethnographic Materials Collected in Chernihiv and Neighboring Provinces” (vol. 1–3), “From the Mouth of the People” (vol. 4), which was first carried out by a team of research fellows of the research laboratory of Hrinchenko Studies of the Borys Hrinchenko Kyiv University, – “Borys Hrinchenko. Collected Works. Ethnographic Heritage” compiled by O. M. Myslyva, V. V. Yaremenko; V. O. Ohneviuk is an editorial board’s chairperson, project manager. Kyiv, 2017. Book 1. 656 pp. Book 2. Kyiv, 2017. 792 pp. Book 3. Kyiv, 2017. 536 pp. In 2018 the same team has republished the folklore heritage of B. Hrinchenko for the first time – “Borys Hrinchenko. Collected Works. Folkloristic Heritage” Compiled by O. V. Burko, A. I. Movchun, V. V. Yaremenko; V. O. Ohneviuk is an editorial board’s chairperson, project manager. Kyiv, 2018, book 1, 488 pp.; book 2, 616 pp.

Keywords: Borys Hrinchenko, ethnography, folkloristics, V. Ohneviuk, V. Yaremenko, O. Burko, A. Movchun, O. Myslyva, research laboratory of Hrinchenko Studies of Borys Hrinchenko Kyiv University.

«Запевне прийде той день, що воскресне рідна країна. Ми віддамо свою силу на те, щоб сей день прийшов якомога швидче. Будемо жити – будемо працювати на користь рідному краю; будемо вмірати – умремо із його ім’ям на вустах. Невідомих одного одному особисто еднає нас служіння нашій невмирущій великій ідеї»¹, – писав Борис Грінченко. Справді, це єднання відчували на собі всі, хто якимось чином звертався до вивчення творчої спадщини вченого, – М. Рильський, В. Чорновіл, А. Погрібний та ін. Це відчуття єднання з Борисом Грінченком особливо простежується в житті й діяльності професора Василя Васильовича Яременка, який уже понад шістьдесят років

працює в його «науковому просторі». Монографія В. Яременка «Борис Грінченко – національної ідеї смолоскип» (2022) якраз засвідчує багатогранний підхід дослідника до вивчення творчого доробку Бориса Грінченка. Це аналіз різних сфер його діяльності – літературознавчої, мовознавчої, педагогічної, етнографічної, фольклористичної, публіцистичної тощо, а також вивчення біографії вченого та епістолярної спадщини. У вступі В. Яременко навів цінну автобіографічну інформацію про працю в грінченкознавстві, яка почалася з написання курсової роботи «Повість Бориса Грінченка “Під тихими вербами”. Методологічні проблеми вивчення» та дисертації «Прозова творчість Бориса Грінченка» й особливо увінчалася успіхом, коли працював провідним науковим співробітником науково-дослідної лабораторії грінченкознавства Київського університету імені Бориса Грінченка. Там за шість років роботи було підготовлено й видано 17 книг наукової та епістолярної спадщини вченого – «Педагогічна спадщина» (кн. 1–2), «Народопросвітня спадщина» (кн. 1–2), «Етнографічна спадщина» (кн. 1–3), «Фольклористична спадщина» (кн. 1–2), «Літературознавча спадщина» (кн. 1–2), «Мовознавча спадщина» (кн. 1), «Публіцистична спадщина» (кн. 1), «Епістолярна спадщина» (кн. 1–4). Значна кількість праць Б. Грінченка друкувалася вперше за автографами, що зберігаються в *Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського* та багатьох інших архівах України. Також пощастило ввести у видання документи, що зберігаються в архівах Києва, Харкова, Чернігова, Львова, Дніпра, Миколаєва. Слідуючи настановам Б. Грінченка, В. Яременко займався історією літератури, публіцистикою, етнографією, видавничою справою. У 1998 році видав чотиритомний «Новий тлумачний словник української мови», у якому повернув до вжитку Грінченків алфавіт, словникові гнізда на *л* та *и* (истик, индик, инший, ище, инколи). У кожному напрямі наукової діяльності, як наголосив В. Яременко в кінці вступу, присутній не тільки дух Грінченка, але й високий зра-

зок для наслідування. Така багатогранна плідна праця В. Яременка у сфері грінченкознавства заслуговує на високу оцінку, бо, як справедливо відзначила Г. Александрова, «уявити, що в недалекому майбутньому хтось перевершить це видання спадщини Грінченка, дуже важко»². Дослідниця детально проаналізувала всі розділи книги В. Яременка, дійшовши висновку, що запропоновані в монографії підходи дають змогу розширити коло залучених джерел, урізноманітнити методи, оцінити зроблене й означити перспективи подальшого освоєння Грінченкової спадщини.

Як дослідниці фольклористичної спадщини Б. Грінченка, мені особливо імпонують погляди В. Яременка на розвиток «націєтворчої науки» та місце в ній наукового доробку вченого, оскільки фольклористиці та етнографії присвячено чотири розділи монографії В. Яременка – «Етнографія – наука націєтворча», «Народна пісня як етнографічне джерело», «Борис Грінченко в етнографічній науці», «Фольклор – становий хребет культури народу, його духовності». В. Яременко є одним із упорядників трьох книг «Борис Грінченко. Зібрання творів. Етнографічна спадщина» (Київ, 2015, 2017) та двох книг «Борис Грінченко. Зібрання творів. Фольклористична спадщина» (Київ, 2018). Розглядаючи розвиток української етнографії, В. Яременко відзначив значний внесок Б. Грінченка в «лексичний фонд етнографічної термінології», який включив етнографічну термінологію і дефініції в чотиритомний «Словарь української мови» (1907–1909). Особливо актуальними сьогодні, під час повномасштабної війни росії з Україною, звучать роздуми В. Яременка про походження російського та українського етносів: «Сьогодні десятки так званих політологів тужаться довести, що українці не етнос. А що, – запитаємо, – росіяни – це етнос? Назвав Петро I московію росією – і получились із моксельців, московитів, москалів, кацапів, угрофінів і тюрків – уже далеко не слов'янська спільнота – “рассеяне”, “русские”, хоча “русские” первісно означало, що вони приналежні до Русі, а Русь – “це по-

ляни”, – каже літописець. Отож, Русь – це історична назва України. І сучасна росія, і т. зв. “русские” мають таке відношення до Русі, як злодії до обікраденого господаря. Можливо, наш етнос в історичному житті міняв не одну назву, мабуть, ми були скіфами, роксоланами, венедами, антами, гунами, і вже точно – полянами, і самоідентифікувалися в Русь, русів, русичів, русинів, руснаків, а далі в Україну – українців, а коли стали в союзі з росією, нас стали називати “малоросами, хохлами, мужиками”» (с. 225–226). В. Яременко зауважив, що Б. Грінченко плідно послуговувався етнографічним матеріалом у народопросвітній діяльності – творив «народопросвітне літературознавство, народопросвітне мовознавство, народопросвітну фольклористику і врешті народопросвітну етнографію» (с. 232), використовував ці матеріали як джерело самоідентифікації народу, як документи, що засвідчують самобутність українського народу в сім’ї слов’янських народів, який має право на державну незалежність, суверенітет. В. Яременко не втомлюється стверджувати проголошену Б. Грінченком істину про надзвичайно важливу роль народознавства, етнографії для самозбереження української нації: «Як бачимо, етнографія – наука нації- і державотворча, і зафіксовані нею пророцтва, передбачення, віра раніше чи пізніше збуваються. Тільки їх треба знати і прискорювати їх здійснення. Звідси і народжена етнологічними здобутками мудрість: коли б ми знали те, чого не знаємо, то ми б мали те, чого не маємо. Хитра, виявляється, штука – етнографія. Недаремно її більшовицька ідеологія уже наприкінці 20-х років знищила, спалила, як Змій прочан до чарівної криниці із живою водою. Народ позбавили його народознавства, його історії – політичної, соціальної, духовної. Грінченко усвідомлював, у яку науку він іде, які кінцеві результати вона дасть у народопросвітній, націєтворчій і державотворчій роботі. Сьогоднішнє ВО “Майдан” – це також наша етнографічна хата, в якій відродилася українська нація, у фундамент якої поклав і свою добротну цеглину Борис Грінченко» (с. 246).

Важливі міркування про уснопоетичні твори і ставлення до них Б. Грінченка висловив В. Яременко в розділі «Народна пісня як етнографічне джерело»: «Кожний твір усної народної творчості має два виміри: з погляду літературно-мистецької цінності, себто краси поетичного образу, чуттєвості, глибини думки, розмислу і тих уявлень, що він породжує. І другий вимір – суто науковий, етнографічний, коли народний твір розповідає про сам народ, про самого себе. Б. Грінченка як етнографа і фольклориста цікавила саме народознавча сторона. Його третій випуск етнографічних матеріалів “Пісні” – це не пісенник чи вибір найкращих пісень Чернігівщини. Мистецький досвід народу практично зі сфери етнографії Б. Грінченка як фольклорист виносить за дужки і з багатющого пісенного матеріалу, особливо із варіантів, добуває те, що й має добувати, – заховану в ньому народну мудрість, народні знання про людину і світ, а герменевтика, особливо історична, – використовується як засіб, метод, науковий спосіб добування, “вилуццвання” з текстів пісень етнографічного матеріалу» (с. 250–251). Він також уважає, що кожна пісня, написана в АТО або навяна героїзмом її бійців, стає і етнографічним скарбом, і етнографічним джерелом, і народною піснею. Особливо активізувався цей процес творення «етнографічних скарбів», які підтверджують висловлювання В. Яременка, під час сьогоднішньої російсько-української повномасштабної війни.

У розділі «Борис Грінченко в етнографічній науці» (с. 261–275) В. Яременко справедливо відзначив те, що вчений у своїх етнографічних студіях пішов уже далі від П. Куліша і М. Костомарова й надавав етнографії ідеологічного та навіть політичного наповнення, перетворював її в дієвий засіб боротьби за соціальну й головне – національну волю та культурне й державне відродження. «Між поколінням Куліша і Грінченка збулося ще одне покоління – покоління Драгоманова, Чубинського, Кониського та ин. Це потужне покоління реалістичного народництва, що, зосередивши свою працю під дахом Київ-

ського відділу російського географічного товариства, перетворювали етнографію в потужний засіб боротьби за волю народу і його державу. Цей засіб Борис Грінченко використав повною мірою» (с. 266), – наголошує дослідник. На його думку, Б. Грінченко у своїй етнографічній роботі всеціло стояв на драгоманівському об'єктивно-науковому методі, не обмежувався лише науковими інтересами, а поєднував їх зі створеною ним Радикальною українською партією і заснованою ним Київською «Просвітою». У науковій практиці Бориса Грінченка і етнографія, і фольклористика, і етнологія не носили «чистого» суто наукового характеру. Невидимими для звичайного зору, будучи пов'язаними з педагогічними й народопроектними завданнями, вони були наповнені ідеологічною та політичною суттю.

Неабияку цінність для української фольклористики має перевидання чотирьох фольклорних збірників Б. Грінченка «Етнографічні матеріали, зібрані в Чернігівській і сусідніх з нею губерніях» (т. 1–3), «Із уст народу» (т. 4), яке вперше було здійснено колективом наукових співробітників науково-дослідної лабораторії грінченкознавства Київського університету імені Бориса Грінченка, – Борис Грінченко. Зібрання творів. Етнографічна спадщина / упоряд. О. М. Мислива, В. В. Яременко; голова ред. ради, кер. проекту В. О. Огнев'юк. Київ, 2017. Кн. 1. 656 с.; Кн.2. Київ, 2017. 792 с.; Кн. 3. Київ, 2017. 536 с.

Перший том праці відкриває передмова Віктора Огнев'юка «Від голови редакційної ради», у якій зазначається, що «етнографічна спадщина Бориса Грінченка – це великої цінності і значення національний скарб»³. Автор наголошує на тому, що перевидання вперше через 120 років етнографічних праць Бориса Грінченка – це перший крок до відродження етнографії як науки і повернення її в освітній процес та педагогічну практику. Вчений акцентує увагу на тому, що чотири томне фольклорне видання Б. Грінченка постало у важкі часи української історії, коли треба було доводити ідентичність самого народу, його самобутність і неповторність, піднести усну народну творчість

до рівня національного документа, що засвідчує право народу на своє національне життя й державну незалежність, що українська етнографія документально засвідчила не спільність походження трьох слов'янських народів, а історичну самотність кожного з них. У першій книзі також вміщена передмова В. Яременка «Етнографія – наука націєтворча» (с. 8–28), у якій автор зазначає, що «етнографія за певних історичних обставин стає наукою історичною, ідеологічною, а почасти політичною. А для народу поневоленого, який веде постійну боротьбу за національне визволення, за створення власної держави, – і наукою державотворчою» (с. 22).

До першої книги «Етнографічної спадщини» вперше включено статтю Б. Грінченка «Этнография украинская», що була написана в 1904 році для «Большой энциклопедии», але надрукована не була. Також до першої книги ввійшли перший і другий випуски «Етнографічних матеріалів, зібраних в Чернігівській і сусідніх з нею губерніях», які були опубліковані Б. Грінченком у 1895 та 1897 роках. Позитивним є те, що упорядники в додатках та примітках подали рецензії, які виходили тоді на видання Б. Грінченка, – А. Кримського, В. Гнатюка, В. Горленка, Г. Полівки, Хв. Вовка, М. Байздrenка, М. Комарова, О. Лазаревського, редакції журналу «Вестник Европы». Також у додатках наведено «Лист Чернігівської громади до слов'янського з'їзду етнографів. Братское послание украинцев сербскому обществу “Зоря” Тараса Волі (Іллі Шрага) та «Програму для собиранія сведений археологических, исторических и этнографических по Черниговской губернии».

До другої книги «Етнографічної спадщини» ввійшли «Етнографічні матеріали, зібрані в Чернігівській і сусідніх з нею губерніях. Том 3. Пісні», уперше опубліковані Б. Грінченком у 1898 році, а також рецензії на це видання І. Франка, В. Гнатюка, К. Грушевської. Відкриває другу книгу передмова В. Яременка «Народна пісня як етнографічне джерело» (с. 7–18), про яку йшлося вище.

До третьої книги «Етнографічної спадщини» ввійшов збірник Б. Грінченка «Із уст народа» (1900) та рецензії на це видання В. Гнатюка, М. Сперанського. Також подано етнографічні праці й рецензії Б. Грінченка: «Некоторые остатки старины в Херсонщине»; «Етнографічні статті Бориса Грінченка 1901–1904 рр. для “Большой энциклопедии” за ред. С. Южакова і проф. П. Мільюкова»; рецензії Б. Грінченка на «Етнографічний збірник. Видає етнографічна комісія НТШ. Т. XVII. Коломийки. Зібрав В. Гнатюк. Т. 1. У Львові, 1905»; «Розвідки М. Драгоманова про українську народню словесність і письменство. Зладив М. Павлик. Т. III. У Львові, 1906»; «В. И. Василенко. Этнографические материалы, собранные по Полтавской губернии. Опыт толкового словаря народной технической терминологии по Полтавской губернии. Харьков, 1902»; «В. П. Милорадович. Народные обряды и песни Лубенского уезда Полтавской губ., записанные в 1888–1895 гг. Харків, 1897». У додатках подано «Старинный малорусский письменник: “Книга глаголемая листовня”» та рецензії на неї В. Гнатюка, О. Левицького, «Пояснення редакції». Також у додатках опубліковано праці «М. Павловський. Перша кийвська етнографічна вистава» та «Зенон Кузеля. Борис Грінченко як етнограф». Цінною є вміщена передмова В. Яременка «Борис Грінченко в етнографічній науці» (с. 7–14). Показово, що, публікуючи фольклорні тексти, видавці зберегли фонетичне відтворення записів Б. Грінченка, про що було зазначено в примітках до другого видання: «Використаний у виданні фонетичний принцип правопису дозволяє використовувати надруковані Б. Д. Грінченком етнографічні матеріали у подальших глибоких діалектологічних дослідженнях української мови» (с. 784).

У 2018 році колектив наукових співробітників науково-дослідної лабораторії грінченкознавства Київського університету імені Бориса Грінченка вперше перевидав фольклористичну спадщину Б. Грінченка – Борис Грінченко. Зібрання творів. Фольклористична спадщина / упоряд. О. В. Бурко, А. І. Мовчун, В. В. Яременко; голова ред. ради, кер. проекту В. О. Огнев'юк.

Київ, 2018. Кн. 1. 488 с; Кн. 2, 616 с. Відкривають першу книгу «Фольклористичної спадщини» передмови В. Огнев'юка «Для майбутніх поколінь» (с. 7–10) та В. Яременка «Фольклор – становий хребет культури народу, його духовності» (с. 11–22). Сюди ввійшли наукові праці Б. Грінченка з фольклористики: «Литература украинского фольклора. 1777–1900. Опыт библиографического указателя» (1901); «Отзыв о сочинении А. Н. Малинки “Сборник материалов по малорусскому фольклору (Черниговской, Волынской, Полтавской и некоторых других губерний)”» (1902); «Пісня про Дорошенка й Сагайдачного» (1908). Уперше за архівними матеріалами опубліковано рукописні дослідження Б. Грінченка «Народна поезія про Дорошенка» та «Данило Нечай», а також «Програму для фольклорних записів». До першого тому ввійшли й народні легенди в літературній обробці Б. Грінченка «Біла бранка», «Іван Попович», «Ярина», «Отаман Музика», «Смерть отаманова», «Лесь, преславний гайдамака», «Зрадник», «На Русалчин Великдень», «З папороті квіт». Уміщено рецензії Б. Грінченка на фольклорні видання А. Василенка, В. Милорадовича, М. Драгоманова, А. Хведоровича, В. Гнатюка. У додатках подано рецензії на фольклористичні праці Б. Грінченка – Н. Шугурова, І. Франка, О. Андрієвського, К. Кузьминського, І. Каманіна, В. Гнатюка.

До другого тому «Фольклористичної спадщини» ввійшли збірки словесної народної творчості, видані Б. Грінченком: думи – про «Турецьку неволю» і про «Самійла Кішку» (1886), «Живі струни» (1895), «Думи кобзарські»; наративні народні твори в обробці Б. Грінченка (казки, оповідання, народні анекдоти) – «Казки та оповідання» (1890), «Колоски» (1891), «Українські народні казки, вибрані для дітей» (1907), «Веселий оповідач» (1888); оригінальні твори Б. Грінченка на народні сюжети – збірка «Книга казок віршом» (1894) та ін. Особливо важливими для української фольклористики мають уперше опубліковані праці Б. Грінченка за його архівними матеріалами: «Із українських апокрифів», «Пісні», «Весенние песни

в Харківщині», пісня «Морозенко», казки «Князівна з скляного палацу», «Два дні, «Ведмідь», «Ведмідь на возі», приказки. Цінною є також вступна стаття А. Мовчун «Ужинок Бориса Грінченка з «народнього поля»» (с. 7–26).

Отже, дослідницька праця В. Яременка у сфері грінченкознавства зайняла достойне місце в українській науці й ще довго слугуватиме оберегом як постаті Бориса Грінченка, так і націєтворчої ідеї. Монографія «Борис Грінченко – національної ідеї смолоскип» стала своєрідною енциклопедією і для вивчення літературознавчої, мовознавчої, педагогічної, етнографічної, фольклористичної, публіцистичної, епістолярної спадщини Б. Грінченка, і для утвердження його боротьби за національну мову, школу, освіту, самостійну й незалежну Україну, яка й сьогодні не втратила свого значення. А представлені колективом наукових співробітників науково-дослідної лабораторії грінченкознавства Київського університету імені Бориса Грінченка Грінченкові «Етнографічні матеріали...» як правдиві свідчення з народного життя дають підстави вважати їх «паспортом нації».

ПРИМІТКИ

¹ Єненко Ю. Промінь добра. Нарис-есе. Луганськ, 1994. URL : <https://www.ukrlib.com.ua/bio/printitzip.php?tid=1739>.

² Александрова Г. Наукова і епістолярна спадщина Бориса Грінченка в осмисленні Василя Яременка. [Рецензія на видання: Яременко В. Наукова і епістолярна спадщина Бориса Грінченка : монографія. Київ : ТОВ «Юрка Любченка», 2021. 384 с.]. *Українська біографістика*. 2021. Вип. 22. С. 291–297.

³ Огнев'юк В. Від голови редакційної ради. *Борис Грінченко. Зібрання творів. Етнографічна спадщина* / упоряд. О. М. Мислива, В. В. Яременко; голова ред. ради, кер. проекту В. О. Огнев'юк. Київ, 2017. Кн. 1. С. 7.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Александрова Г. Наукова і епістолярна спадщина Бориса Грінченка в осмисленні Василя Яременка. [Рецензія на видання: Яременко В. Наукова

і епістолярна спадщина Бориса Грінченка : монографія. Київ : ТОВ «Юрка Любченка», 2021. 384 с.]. *Українська біографістика*. 2021. Вип. 22.С. 291–297.

2. Борис Грінченко. Зібрання творів. Етнографічна спадщина / упоряд. О. М. Мислива, В. В. Яременко; голова ред. ради, кер. проекту В. О. Огнев'юк. Київ, 2017. Кн. 1. 656 с.; Кн. 2. 792 с.; Кн. 3. 536 с.

3. Борис Грінченко. Зібрання творів. Фольклористична спадщина / упоряд. О. В. Бурко, А. І. Мовчун, В. В. Яременко; голова ред. ради, кер. проекту В. О. Огнев'юк. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2018. Кн. 1. 488 с.; Кн. 2. 616 с.

4. Єненко Ю. Промінь добра. Нарис-есе. Луганськ, 1994. URL : <https://www.ukrlib.com.ua/bio/printitzip.php?tid=1739>.

5. Яременко В. Борис Грінченко – національної ідеї смолоскип : монографія. Київ : ТОВ «Юрка Любченка», 2022. 400 с.

REFERENCES

1. ALEKSANDROVA, Halyna. Scientific and Epistolary Heritage of Borys Hrinchenko in the Understanding of Vasyl Yaremenko. [Review on the edition: YAREMENKO, Vasyl. Scientific and Epistolary Heritage of Borys Hrinchenko: A Monograph. Kyiv: LLC “Yurka Liubchenka”, 2021, 384 pp.]. *Ukrainian Biographicalistics*, 2021, iss. 22, pp. 291–297 [in Ukrainian].

2. MYSLYVA, Olena, Vasyl YAREMENKO, compilers. *Borys Hrinchenko. Collected Works. Ethnographic Heritage*. Viktor OHNEVIUK is an editorial board's chairperson, project manager. Kyiv, 2017, book 1, 656 pp.; book 2, 792 pp.; book 3, 536 pp. [in Ukrainian].

3. BURKO, Olha, Antonina MOVCHUN, Vasyl YAREMENKO, compilers. *Borys Hrinchenko. Collected Works. Folkloristic Heritage*. Viktor OHNEVIUK is an editorial board's chairperson, project manager. Kyiv: Borys Hrinchenko Kyiv University, 2018, book 1, 488 pp.; book 2, 616 pp. [in Ukrainian].

4. YENENKO, Yurii. *A Ray of Goodness. Essay*. Luhansk, 1994 [online]. Available from: <https://www.ukrlib.com.ua/bio/printitzip.php?tid=1739> [in Ukrainian].

5. YAREMENKO, Vasyl. *Borys Hrinchenko is a Torch of the National Idea: A Monograph*. Kyiv: LLC “Yurka Liubchenka”, 2022, 400 pp. [in Ukrainian].

Отримано / Received 21.10.2024

Рекомендовано до друку / Recommended for publishing 10.12.2024